

Іван СЕМЕСЮК

ВАСИЛЬ БОРОДАЙ

Розвиток української скульптури ХХ сторіччя неподільно пов'язаний з ім'ям В.Бородая.

Василь Захарович Бородай народився 5 серпня 1917 р. у м.Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) і, як зауважили б ще яких-небудь 20 років тому, став ровесником революції. Ця обставина значною мірою вплинула на його долю.

Початок життя... Він був типовим для людей того покоління: дитинство та юність припали на роки становлення радянської влади – післяреволюційна розруха, голод, тяжкий побут і попереду жахлива, руйнівна війна...

І з самого дитинства – бажання бути художником.

І, долаючи всі негаразди, – навчання.

І – шлях від звичайного хлопчика до народного художника УРСР (1964), лауреата Державної премії УРСР ім. Т.Шевченка (1968), академіка Академії мистецтв СРСР (1968), народного художника СРСР (1977), лауреата Ленінської премії (1984), академіка Академії мистецтв України.

І те, що, певно, стало головним у характері цієї напрочуд чемної, делікатної людини – всепоглинаюча любов до мистецтва, яку Василь Захарович Бородай проніс майже через сторіччя.

Батько майбутнього митця, Захар Семенович Бородай, походив зі старовинного козацького роду з села Жовнино, Золотоніського повіту. У дитинстві він і сам мріяв стати художником, та не судилося. Але коли Захар Семенович приїхав жити до Катеринослава, він познайомився з Д.Яворницьким і згодом затоваришував з ним, допомагаючи збирати експонати до славетного музею.

Дитячі враження надали В.Бородаю наснаги на все життя.

Роки дитинства і юності В.Бородая мало чим відрізнялися від його однолітків: закінчив школу, потім ФЗУ, працював на заводі токарем і вступив на вечірнє відділення рабфаку. Робота з металом йому дуже подобалася, та потяг до малювання згодом переміг – 1936 року В.Бородай вступив до Дніпропетровського

художнього училища і закінчив з відзнакою напередодні війни, 1941 року. Цього ж року його мобілізували до лав червоної армії.

В.Бородай пройшов дорогами війни розвідником, спочатку захищаючи Батьківщину, а потім звільняючи від фашистів Румунію, Чехословаччину, Польщу. Його було нагороджено орденами Червоної Зірки (1945), Вітчизняної війни I та II ступенів (1944, 1945). Хто воював, той знає їм ціну...

Роки війни назавжди визначили людський, громадянський і творчий шлях В.Бородая:

...Ми згадаєм хлоп'ят і запишемо їх імена
 Без салютів і тризн, без поминок і чарки вина,
 А на київських площах, на мармурі, й темнім граніті,
 Ми запишемо їх імена!

(А.Малишко)

Великий подвиг чекав на пам'ять.

Після демобілізації В.Бородай повернувся до рідного Дніпропетровська, де працював майстром у скульптурному цеху. Та «...хотілося вчитися, хотілося займатися тим, на що мене благословив Господь Бог», — згадує митець.

1947 року В.Бородай вступає до Київського державного художнього інституту на факультет скульптури, де спочатку навчається у М.Гетьмана та Л.Муравіна. 1949 року В.Бородая направили до майстерні М.Лисенка, яку він закінчив 1953 р., захистивши дипломну роботу на тему «Олександр Невський» (гіпс тонований). У ті повоєнні роки образ Олександра Невського здавався особливо близьким: князь, який сімсот років тому зміг зупинити тевтонських загарбників, був улюбленим героєм народу. З його подвигом пов'язували героїчні звершення у недавній війні.

Керував творчим процесом М.Лисенко, і уроки вчителя не пройшли дарма для В.Бородая: скульптура «Олександр Невський» утілює в собі міцність та силу, і, разом з тим, викликає у глядача почуття внутрішньої гідності: «Хто з мечем до нас прийде, від меча й загине», — говорить вираз його обличчя.

Талановитий художник і педагог М.Лисенко чимало дав своєму здібному учню, до того ж він був першим, хто залучив В.Бородая до по-справжньому значної роботи — над пам'ятником М.Щорсу. Ця подія і визначила долю В.Бородая як майстра мо-

нументальної пластики. Пам'ятник було встановлено 1954 року, і довгий час він залишався «візитівкою» Києва. Водночас митець, уже самостійно, створює скульптурну постать Івана Богуна (гіпс тонований), його проект був затверджений як пам'ятник для Вінниці. Робота вийшла надзвичайно ефектною, хоча трохи «перегукується» зі «Щорсом», — і це зрозуміло, адже скульптор працював над пам'ятниками одночасно. Лише згодом декілька паралельно «ведених» В.Бородаєм робіт відрізнятимуться і за формою, і за змістом. На жаль, пам'ятник Івану Богуну у Вінниці не було встановлено, проте до цієї теми митець звернувся наприкінці ХХ сторіччя.

У ті роки В.Бородай наполегливо працює, створюючи у співавторстві з М.Лисенком та М.Суходоловим проекти кількох монументальних творів для Запоріжжя, Житомира, Києва та Москви.

На Ювілейній республіканській виставці (1957) нові твори В.Бородая відразу ж привернули до себе увагу, бо в них з'явилось те, що свідчить про індивідуальне обличчя митця — свіжість задуму та рішення, збагачене пластикою: «Земле моя» (гіпс тонований), «Леся Українка» (гіпс тонований), «Уходили комсомольцы...» (бронза).

Над образом Лесі Українки митець почав працювати ще у студентські роки, виконуючи завдання Л.Муравіна. Після закінчення інституту він знову звертається до образу поетки: над двометровою статуєю працює три роки, намагаючись знайти таке рішення, щоб пластичні скульптурні форми не заважали ліричній основі. Фігуру Лесі зображено на повний зріст, права рука зігнута, у лівій — книга; обличчя спокійне та замислене, неначе б то поетка звертається до себе:

«Слово, чому ти не твердая криця
Що серед бою так ясно іскриться?»

«Леся Українка» багато експонувалася на виставках. А першого серпня 1963 р. у Києві відбулися збори з нагоди 50-річчя від дня смерті поетеси. Захід відбувався у приміщенні театру ім.Л.Українки, сцену якого прикрашала скульптура роботи В.Бородая. Скінчилися свята, статую було «переведено» у бронзу і згодом, 1965 р., встановлено у Маріїнському парку.

Перші подорожі за кордон (Угорщина, 1959 р.; Єгипет, 1961 р.) посприяли швидкому зростанню таланту митця. Сам він вважає,

що на його творчість великий вплив мало мистецтво угорських скульпторів — Й. Керенї та К. Штробла. А подорож до Єгипту остаточно визначила подальший шлях митця як монументаліста. Про ці подорожі В.Бородай напише нариси, виявивши надзвичайні літературні здібності (видруковано у журналі «Всесвіт» 1960 р., 1964 р.).

«Єгипетські» враження вилилися у чотирирічну працю над «єгипетською» серією робіт (скульптура, малюнок). І згодом виставку «По Єгипту» побачили у Києві, Москві, Львові, Одесі, а 1968 р. — у Копенгагені. За «єгипетську» серію В.Бородая нагородили срібною медаллю Академії мистецтв СРСР (1965).

У цей же час Василь Захарович починає серію скульптурних портретів сучасників («О земле, велетнів роди!»), не полишаючи працювати над нею впродовж життя. Сюди увійшли, зокрема, портрети П.Панча, Л.Ревуцького, В.Касіяна, О.Довженка, Т.Яблонської та багато інших.

1963 р. В.Бородаю запропонували зробити для станції метро «Політехнічний інститут» панно у співавторстві із зодчими М.Голодом та А.Краснянським. Композицію вирішено за допомогою типової для того часу мови символів: на червоному тлі (керамічна мозаїка) — бронзовий рельєф фігури дівчини, яка тримає на долоні штучний супутник Землі. Композиція врівноважена і створює у глядача піднесений настрій, так би мовити, «скульптурний» плакат. З часом такий «хід» набуде великого поширення, але тоді це було новизною. Архітектор А.Мілецький залучив В.Бородая до оформлення інтер'єрів будинку Палацу піонерів. Для ленінської зали було зроблено мідні барельєфи, вмонтовані у стіну, де фоном слугували кам'яні простори (мозаїку з натурального каменю виконали А.Рибачук і В.Мельниченко).

На той час робота київських монументалістів у «новому форматі» була надсучасною завдяки «новим» матеріалам і техніці виконання (за роки радянської влади мозаїку майже не використовували) та стилістичним особливостям.

1967 рік позначився відкриттям двох великих пам'ятників, встановлених у Яремчі та Києві. Перший — героям-ковпаківцям, що загинули: між двох величезних кам'яних брил, що стоять неподалік одна від одної (символ ущелини, де сталася трагедія), стоїть бронзова скульптура партизана з піднесеною догори

зброєю. Його могутня фігура майже «вросла» у землю. Другий пам'ятник — чекістам, на площі ім. Дзержинського (нині Либідська). Скульптурне рішення, обране В.Бородаєм у роботі над пам'ятником, досить незвичне, як на той час: у центрі скверу височіє дев'ятиметрова скульптура з червоного граніту. Вона являє собою прямокутну вертикальну стелу, на якій зверху висічено горельєф — два великих обличчя чекістів, обернені до площі, як символи гарячого серця та холодного розуму. Архітектурну частину розробляв В.Ігнащенко, з яким В.Бородай створив чимало пам'ятників.

Згадуючи сумісну працю разом із архітекторами, доречно наголосити, що В.Бородай багато працював у співавторстві зі скульпторами. Це нездійснений проект пам'ятника у Бабиному Яру з В.Швецовим і А.Харечко, бриз (150 м) «Співуча Україна» для палацу «Україна» та інші. А ось робота митця разом з І. та В.Знобою над проектом пам'ятника Жовтневій революції стала плідною. Митці розробили шість варіантів проекту, і один, найбільш вдалий, було схвалено. Наполеглива праця, розпочата 1965 р., закінчилася 1977... «У ці роки ще раз дало про себе знати чудесне вміння Бородая примусити працювати на повну силу розум і фантазію, нести, ніби не відчуваючи напруження, «повну викладку» і жартома долати немислимі перевантаження», — зазначив у 1970 р. В.Павлов (В.Цельтнер), який у той час багато спілкувався з Василем Захаровичем.

Того ж таки року в США неподалік від Нью-Йорку в Арров-парку встановили огруддя Т.Г.Шевченка роботи В.Бородая. Відтоді й стоїть Великий Кобзар на американському континенті і, неначе, говорить:

«А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолюбіє пошли».

До образу Т.Шевченка митець іще звертатиметься, й 1991 р. в місцевості Бяли-Бур (Польща) буде також відкрито пам'ятник Кобзареві. Цю роботу В.Бородай створив разом із І.Воропаєм, архітектурну частину розробляв А.Ігнащенко. Обране митцями рішення було новаторським: на пагорбі (символ козацької могили) — постамент у вигляді хреста. У центрі хреста-постаменту зображена бандура і зверху — великий портрет Кобзаря:

«Отак-то, ляше, друже, брате!
 Неситії ксьондзи, магнати
 Нас порізнили, розвели.
 А ми б і досі так жили.
 Подай же руку козакові
 І серце чистее подай!»

Водночас митець розпочинає роботу над композицією, що змогла б стати узагальненим образом України-трудівниці (один варіант зберігається в Музеї хліба у Переяславі, інший – у фондах заповідника «Софійський музей»). Образ «України» знайдено вдало: скульптура є гармонійною як у станковому варіанті, так і в монументальному. У цьому – відмінність «бородаєвського» почерку, в якому публіцистичність органічно та яскраво відображена мовою пластики. Найвиразніше почерк майстра проявився у композиції «Засновники Києва».

Над згаданою темою В.Бородай почав працювати ще у студентські роки. «Робота ця мені дуже довго не вдавалась. Пошуки йшли у різних напрямках, перероблено безліч ескізів, переглянуто чимало історичного матеріалу, – згадує Василь Захарович, – я ознайомився з тим, що зроблено на цю тему до мене, консультувався з науковцями. І, завдяки тому, що мав багато часу, я все-таки прийшов до простої розв'язки – тієї, що тепер стоїть на березі Дніпра...» Трьом постатям братів – Кия, Щека та Хорива – відповідають вертикалі списів та хвиль, на яких тримається лодія. Постаць Либіді «перегукується» з дугою лука, перетворюючи композицію в цілому на півовал. Водночас, Либідь із піднесеними руками-крилами височіє над човном, символізуючи незборимість сили, що прокладає шлях у майбутнє України. Здається, що цей витвір мистецького генія перевершити неможливо...

Славетний пам'ятний знак на честь засновників Києва (2007 року відзначив ювілей – 25 років) уже давно став символом столиці України, бо втілює в собі всю шляхетність нашого народу.

Ще одна «знакова» скульптурна група, «Монумент Великому Жовтню», над якою В.Бородай разом з І. та В.Знобою працювали понад десять років, була встановлена на головній площі республіки – Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності). Цей могутній монумент, на думку багатьох фахівців (З.Фогель), допомагав вирішити архітектурне середовище площі, органічно

«вписуючись» в її архітектурний ансамбль. Але оскільки талановитий скульптурний витвір ніс на собі специфічне ідеологічне навантаження, він, на жаль, не мав довготривалого життя.

Ще з початку 60-х років ХХ сторіччя В.Бородай розпочав серію робіт, пов'язаних із темою шевченківського краю: «Бандурист», «Дума про волю» (разом із І.Воропаєм). Тож, коли Василю Захаровичу запропонували зробити для Чигирини скульптуру бандуриста, митець довго не вагався — «напрацювання» були. Один із варіантів було схвалено. Його доопрацювали й «перевели» у бронзу, а 1980 р. «Бандуриста» встановили у Чигирині.

У той же час добігала кінця найграндіозніша робота, у якій брав участь, і, головне, керував творчим та виробничим процесом В.Бородай. Славнозвісний меморіальний комплекс зведений на честь героїв минулої війни і знаходиться неподалік від «Засновників Києва». З часом склалося так, що він став і пам'ятником ХХ сторіччю.

Тодішньому керівництву республіки видалося доцільним збудувати грандіозний меморіальний комплекс-музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. (на кшталт комплексу Сталінградської битви) — промайнули десятиріччя відділяли нові покоління людей, які не знали спопеляючого дотику війни, від жахливих подій того грізного часу. Проект розробляли скульптор Є.Вучетич і архітектор Є.Сталь. Є.Вучетич розробив ескіз і готовий був розпочати роботу, проте, через його раптову смерть, її доручили продовжити В.Бородаю та В.Єлізарову. У процесі роботи сформувався колектив митців: було залучено А.Куша, В.Швецова, О.Редька, В.Рябчука, В.Винайкіна, В.Калуєва, В.Проскурова, Ю.Марченко. В.Бородай продовжив традицію, започатковану М.Лисенком: деякі з цих митців були колись його студентами.

Історія створення цього комплексу заслуговує окремого викладу. Втім, на свято Перемоги, 9 травня 1981 року, до 40-річчя початку Другої світової війни меморіальний комплекс було урочисто відкрито. «Ця скульптура — значне досягнення нашої української науки, — ділиться своїми спогадами Василь Захарович, — такий синтез відомий і в мистецтві минулого. Відомі інженерні розрахунки Леонардо, Мікельанджело. Але таких взірців небагато, обмаль їх і в сучасному мистецтві — статуя Свободи в Нью-Йорку, Христос у Ріо-де-Жанейро, великий Будда в Япо-

нії... Отож, випала унікальна нагода, то був своєрідний виклик часу... Хотілося зробити не гірше відомих зразків...»

Але навіть після закінчення такої грандіозної роботи, тема війни не полишала В.Бородаю. 1985 р. він створив глибоко психологічний образ жінки-трудівниці, яка чекає з війни сина – «А мати жде»... Тоді ж митець розпочав ще одну велику роботу – над пам'ятником на честь героїв-таджиків, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, для республіки Таджикистан.

У 90-ті роки ХХ сторіччя скульптор усе частіше звертається до створення образів з української історії: П.Сагайдачний, П.Могила, І.Богун, Галшка Гулевичівна, П.Калнишевський, – усі вони стоять у майстерні художника і чекають на кращі часи. Лише скульптурну постать П.Калнишевського з бронзи, яку В.Бородай виконав разом зі своїм колегою-скульптором Р.Синько, було встановлено на батьківщині кошового отамана.

Хоча у 90-ті роки В.Бородай багато працював, для нього це не було звичним навантаженням робити хотілося на «повну викладку». Та часи були іншими, і значних конкурсів уже не було.

Дуже шкода, що багато ідей лишилися незреалізованими. А, проте, такою творчою вдачею, яку має Василь Захарович, можна тільки захоплюватися – його не треба переконувати у тому, що стомлені творчі душі лікує затишок майстерні художника. Й у тиші майстерні митець працює над темою, розпочатою ще у студентські роки. Це – «ню». «Для мене як художника є одна особлива й улюблена тема, на якій перевіряється майстерність і яка дає відповідь на що ти спроможний, що ти здатен зробити, – розказує Василь Захарович, – Це оголене тіло... Ця тема мене хвилюватиме до кінця життя. Бо вона дає відповідь, що я являю з себе як майстер, чого я вартий». І, дійсно, це тема, над якою можна працювати все життя тому, що вона – вічна («Єва», «Сон», «Весна»).

Ще у 70-ті роки минулого сторіччя В.Бородай створив напівпостать Т.Н.Яблонської: вона зображена за роботою, у момент, коли, напружена, має зробити крок до полотна. Динаміка її рухів така, що глядач одразу ж уявляє собі і полотно, і поривчасту вдачу мисткині. Ця творча мить є «свята святих» справжнього митця.

29 травня 2006 р. у славетному Седніві, що на Чернігівщині, у будинку творчості відбулося урочисте відкриття пам'ятника

Т.Яблонській роботи В.З.Бородая. «Седнівський» варіант зроблено з бронзи. «Гіпсовий» варіант знаходиться в НАОМА, Alma Mater, з якою Т.Яблонську стільки всього пов'язувало.

Впродовж усього життя В.Бородай широко дарує свій могутній талант людям. Працюючи на громадських засадах у Спілці художників, він зробив дуже багато для розвитку українського мистецтва в цілому; та, завдяки його зусиллям, робилося чимало й для окремих художників.

А 40-річний педагогічний стаж В.Бородая в НАОМА — це вже колосальний вплив на цілі покоління митців! З 1967 р. він викладає скульптуру в КДХІ; з 1971 р. стає професором, з 1966 р. по 1973 р. — займає посаду ректора КДХІ; з 1972 р. — керує творчою майстернею скульптури Академії мистецтв СРСР. Отже, завдяки великим зусиллям В.Бородая, ми маємо явище, яке називається сучасною українською скульптурою.

5 серпня 2007 р. Василю Захаровичу Бородаю виповнюється 90 років. Ми всі — Ваші учні та шанувальники — вітаємо Вас, любий Василю Захаровичу, зі славним ювілеєм! Зичимо Вам довгих років та міцного здоров'я! І бажаємо, щоби ще багато Ваших проєктів були втілені у життя!